
JELENKOR

A spanyol Holocaust

Paul Preston londoni egyetemi tanár (1946) a spanyol XX. század történetének egyik legnevesebb kutatója. Könyvei, különösen a spanyol polgárháborúról (1978) és a Franco életéről szóló munkája (1994) több kiadásban jelent meg spanyol nyelven is. 2010-ben publikált angol nyelvű munkája, amely a *Spanyol Holocaust. Gyűlölet és népirtás a spanyol polgárháborúban és azután* címet viseli, két kiadásban is (2011) olvasható spanyolul.

A 857 oldalas munka nem alapkutatás, hanem egyfajta szintézis kíván lenni e témában. A szerző a köszönetnyilvánítás-előszóban pontosan 90 spanyol kutatót említ, akik az elmúlt években e témában megjelent tanulmányaikat, könyveiket, cikkeiket vagy az újonnan fellelt dokumentumokat elküldték neki, s amelyeknek egyfajta összefoglalását is jelenti e munka.

Természetesen Preston munkája is része lett a spanyol tudományos és politikai közéletben az elmúlt évtizedben fellobbant vitának, amely a „Történelmi emlékezet törvénye” elfogadása után erőteljesen motiválta, motiválta a kutatásokat.¹ Olykor számháborúnak tűnik e vita, melyben a Franco-pártiak a köztársaságiak kegyetlenkedéseit hangsúlyozzák, míg a törvény óta nagyobb lehetőséget kapott köztársaságpárti kutatók a diktatúra kegyetlenkedéseiről tárnak fel egyre több sokkoló adatot. Bár a kötet tárgyilagosságra törekszik, az olvasónak az a benyomása, hogy a szerzőt szolid köztársasági szimpátia jellemzi.

A könyv tematikus fejezeteiben mindkét fél tevékenységét, illetve az ezekről szóló szakirodalmat párhuzamosan mutatja be. A *gyűlölet és az erőszak eredete* című nagy fejezetben a XX. század első évtizedeiben mu-

1. A Klióban két ismertetésem is ilyen témával foglalkozott. José Javier Esparza: *El terror rojo en España. Epílogo: el terror blanco*. (A vörös terror Spanyolországban. Utószó: a fehér terror). Altera, Madrid, 2007. 4. kiadás. Ismertetés *Klió*, 2011/4. pp.100–106, valamint Francisco Iñalza Miranda: *La guerra civil en retaguardia, Ciudad Real, 1936–1939. (Polgárháború a hátszögben. Ciudad Real, 1936–1939)*. Ciudad Real, 2005, 4. kiadás. *Klió*, 2012/2. szám, pp. 118–124.

Az Egyenlítő című folyóiratban pedig Stanley G. Payne: *¿Por qué la República perdió la guerra?* (Miért veszítette el a köztársaság a háborút?). Ed. Espasa, Madrid, 2010. könyvről jelent meg ismertetésem. *Egyenlítő*, 2011, szeptember, pp. 10–14.

tatja be, hogy az agrárfelkelések és az ipari és bányavidékek vad és igen erőszakos sztrájkjai és az ezek elleni represszió már jelezte a társadalmi feszültségek gyors elmélyülését, amely a köztársaság első éveiben előtörtte a félszigetet. A felkelés után a Franco nacionalistái által elkövetett *intézményes* erőszak és a köztársasági zónában erre válaszul kirobbant *spontán* erőszakról szóló rész következik, amelyben régióként vizsgálja-mutatja be a történeteket. Preston hangsúlyosan jelzi, ez alulról kezdeményezett, gyűlölettel teli erőszak fő célpontja az egyház és a papság. Külön fejezetet kapott az ostromlott Madrid, amelyben a külső (francóista) és a belső (köztársasági) erőszak történetét tárgyalja. Az ötödik fejezet pedig a „háború két koncepcióját” elemzi. Ebben a köztársaságiak „belső ellenség” elleni harcát mutatja be: az „ötödik hadoszlop” elleni küzdelmet, a szélsőséges köztársasági politikai erőknek a forradalom elsőségét sürgető radikalizmusa és az antisztálinista erők elleni fellépést. A francóista koncepciót Franco tábornok északi (Baskföld, Asturias, Santander, Aragónia és Katalónia) hadjáratán példázza, ahol Franco intézményesítette a terrort, előkészítve a győzelem utáni általános terror-politikát. Ezt a francóista álláspontot, mint a „líkvidálás hosszú háborúját” mutatja be.

A utolsó fejezet arról ad képet, hogy a megszülető diktatúra a háború után hogyan alakította ki és működtette a terror gépezetét .

A könyv minden fejezete hatalmas mennyiségű adattal dolgozik, amiből az áldozatok száma, társadalmi helyzete és politikai kötődése regionális, tartományi, helyi konkrétságban jelenik meg. Érdeemes a szerző összegező megállapításait közreadni ezzel kapcsolatosan.

Egyik fontos megállapítása – amely összecseng a korábbi kutatások eredményeivel –, hogy a francóista atrocitások, gyilkosságok a vidéki zónákban mindenütt jóval nagyobb számúak, mint a köztársaságiak túlkapásai. A kivétel a két nagyváros: Madrid és Barcelona, ahol a köztársaságiak által elkövetett kegyetlenségek száma magasabb. S mindkét esetben a köztársasági erőszak a népfonthez tartozókat is éri – Barcelonában pedig a nemzetközi brigádok tagjait is. S itt tűnik fel – mint más könyvekben is, Gerő Ernő alakja, aki a szovjetek által távirányított terror fő irányítója Katalóniában. Ezt a nyilvánvaló ténytet a magyar történeti kutatásoknak is alaposabban meg kellene egyszer vizsgálniuk, s például Gerő Ernőnek Rajk László elleni spanyolországi „trockista” vádakkal kapcsolatos szerepét végre feltárni.

Fontos megállapítása Prestonnak a nőekkel szembeni erőszak eseteiben meglévő különbség. A francóista áldozatok egy igen jelentős része nő – míg a köztársaságiak áldozatai között alig vannak. A megölt apácák száma, amely a szakirodalomban vissza-visszatérő kérdés, a Preston által közölt

adatok szerint alacsony, 296 apáca lett áldozata a köztársasági erőszaknak, amely az egyházi személyek elleni vad erőszakban megöltettek csupán 1,3 %-a volt, írja.

Amint a fejezetcímek is utaltak erre, Preston a két erőszak közötti különbséget abban látja, hogy a francóista tábor hideg és intézményes likvidálási politikát folytatott, míg a köztársasági táborban az erőszak az alul lévők, főképpen az agráranarchista indulat robbanásai, amelyet a köztársasági kormányok igyekeztek korlátozni. Ám más tanulmányok ennél árnyaltabban látják a kérdést, elfogadva, hogy az első korszakában a polgárháborúban ez spontán jellegű volt, ám aztán intézményesült, s amint a barcelonai, POUM elleni hadjárat mutatta, a szovjet NKVD által irányítottan zajlott.

Preston könyvének egy – másutt nem, vagy nem kellő súllyal tárgyalt – témája, a Franco-hadseregen belüli „*mórok*”, marokkói berberiek tevékenységének bemutatása. A mór „*halál-hadoszlopok*” rémisztően durva vérengzései a recenzens számára is ismeretlenek voltak eddig. S most érti meg e könyvismertetés szerzője Andorka Rudolf, a VKF 2 volt főnöke, tábornokként az első Franco mellé akkreditált magyar követ naplóbejegyzését. Andorka tábornok magyar követként részt vett a győzelem utáni madridi katonai parádén, ahol Franco tábornok előtt díszszemlén vonultak fel a háborúban leginkább kitűnt egységek: 120 000 katona, köztük olasz és német egységek vonultak fel a madridi Castellánán – és marokkói egységek is! Naplójában ezért Andorka megjegyzi: „*furcsállom, hogy (Franco) testőrsége úgy gyalog, mint lovon egy igen harcias, színes, vad külsejű, de mégis mór osztag. Képnek igen hatásos, de miért nem spanyolok?*”² – kérdezi Andorka, aki természetesen még nem tudhatott a mór csapatok Francónak tett szolgálatairól.

Preston könyvének talán legtöbb újdonságot jelentő része az, ahol a „*népiértés teoretikusairól*” ír. Kiténik, a Hitler előtt még ismeretlen kegyetlenség technikáját és mechanizmusait Franco és afrikás tábornokai a marokkói spanyol megszállás időszakában próbálták ki, és tették csapataik gyakorlatává. Preston elsősorban az afrikás Emilio Mola tábornok visszaemlékezéseit használja illusztrációként, aki a polgárháború alatt a nacionalista csapatok biztonsági főnöke volt. Mola és a francóista hadsereg a spanyol dolgozó osztályokat az arabokkal azonosította, mindkét csoportot alsóbbrendűekként, másfelől a zsidó marxizmus által fertőzött társadalomként szemelte, s úgy látta, Spanyolország *afrikásítása* valós veszély, amely ellen az egyházzal együtt és a katolicizmus érdekében a reconquista-viszahódítás vált ismét feladatává. Mola írja: „*tétovázás és skrupulusok nélkül mindenkit meg kell semmisíteni, akik nem úgy gondolkodnak, mint mi.*”

2. Andorka Rudolf: *A madridi követségtől Mauthusenig*. Kossuth, 1978, pp.138–139.

Az a különös, hogy az 1492-ben kiűzött zsidók után immár a zsidók nélküli Spanyolországban erős antiszemitaizmus volt érzékelhető, amely a Falange megalapítóját, José Antonia Primo de Rivera gondolkodását is jellemezte. Szerinte a „judeomaxista” hatás a dolgozó osztályokra igen erős, s a nemzetközi „judeo-masónica” (zsidó-szabakőműves) befolyás a létrehozója a világ két legrosszabb dolgának: a kapitalizmusnak és a marxizmusnak. Maga a bolsevizmus is ennek terméke. José Antonio Primo de Rivera a spanyol történelmet egy *gót-berber konfliktus* történeteként szemlélte, s a szocialista Largo Caballerót pedig a „*marokkói Lenin*”-nek titulálta. A második köztársaság a számára egy „*új berber invázió, amely az európai Spanyolországot elpusztítja*.” A fasiszta Hispanidad megalkotója, Ramiro de Maeztú számára is a zsidók és a mórok elleni küzdelem a fő feladat – akiket számára a baloldal szimbolizál. A katolikus egyház is Franco mellé állt, s fő jelszavai: *haza, vallás, rend, tulajdon, hierarchia* – lettek a nacionalista ideológia központi fogalmai. Franco sógora, Serrano Suner számára, hasonlóan Mola tábornokhoz, az „ideális program” „*ellenségeink teljes kiirtása, s mindenekelőtt az értelmiségé, akik e katasztrófa okozói*”, írta.

Preston, összegezve a spanyol polgárháború áldozatait, 300.000-re teszi a csatatéren elesettek számát. Azon civilek (férfiak, asszonyok, gyermekek) számát, akik a hátszágban pusztultak el a nacionalisták áldozataiként, jelenlegi ismereteink szerint még megbecsülni sem lehet, írja. S az is csak közelítő adat, hogy 1939 után a győztes nacionalisták több mint 20 000 személyt végeztek ki – s a börtönökben 1940-ben 270 719 fő raboskodott. A munkaszolgálatban, a koncentrációs táborokban éhségtől, betegségektől is sok ezren pusztultak el. A bebörtönzött asszonyok gyermekeit nevelőszülőknek adták átnevelésre. Több mint félmillióan menekülteké váltak, de 10.000-nél többen náci haláltáborokban végezték, foglalja össze Preston.

Mindez együtt, hangsúlyozza Preston, indokoltá teszi, hogy a spanyol esetben is Holocaustról beszéljünk.

A két tábor által elkövetett bűnöket, gyilkosságokat számbavéve Preston azonban úgy látja, hogy a francóista kegyetlenségek áldozatait „*megközelítően háromszor többen lehetnek*”.⁴

Ez persze inkább csak hipotézis, Preston adatai ezt a különbséget még nem bizonyítják. Kétségtávol sok a bizonytalanság, s a valódi dimenziókat nem lehet még hitelesen megrajzolni. Ennek az a fő oka, írja, hogy 1939

3, A polgárháború előtt a spanyol történetírásban erős volt a spanyol nép gót(vizigót) gyökereinek hangsúlyozása, szembeállítva a mór berber hatással. Erre utal José Antonio felfogása

4, Érdemes összevetni Preston adatait José Javier Esparza (Klió, 2011/4) és Payne idevágó számaival (Egyenlítő, 2011, szeptember). Ezek az adatok nem erősítik meg Preston hipotézisét!

után a diktatúra részéről szisztematikusan történt az erre vonatkozó iratok *tömeges* megsemmisítése.

A diktatúra ezen túl persze hamis számokat is használt. Maga Franco például egy interjúban úgy nyilatkozott, hogy a polgárháborúban a köztársasági zónában meggyilkoltak száma 470 000 volt. Ám egy, éppen a kormány által indított későbbi (ugyancsak elfogult) vizsgálat (*Causa General*) sem tudott 85 940-nél nagyobb számot bemutatni. Preston azonban e szám mellé odahelyezi a ma leghitelesebbnek elfogadott adatokat Ledesma Vera számaait is, aki szerint eddig bizonyíthatóan 49 272 áldozata volt a köztársasági/népi erőszaknak

A könyv epilógusa is komoly újdonsággal szolgál. Preston ugyanis bemutatja, hogy a francóista főszereplők közül is sokan – s még többen az atrocitásokban tevélegesen résztvevők közül is – meghasonlottak, posztraumatikus stressz és pszichoszomatikus betegségek jelentkeztek náluk. Voltak, akik az öngyilkosságba menekültek, nem tudván szembenézni a polgárháború alatti tetteikkel. A francóista csúcson is található példákat az önkritikára és a meghasonlásra, mondja Preston. Első, ismert példaként hozza a korábban már említett Serrano Sunert, Franco sógorát, de a leghíresebb *Dionisio Ridruejo* költő példája. Ridruejo a Falange alapítója, hosszú ideig a francóista propaganda irányítója volt, aki két évtizeddel a polgárháború után igen kritikus írásokat publikált a polgárháborúról, súlyos hibának tartva a francóista gyilkosságokat.⁵ Aktívan szembe fordult Francóval, s így üldözötté vált.

Preston végső megállapítása az, hogy egy igen véres, de *szükségtelen* háború volt a polgárháború, amelynek hatása máig tartó érvényű.

Paul Preston: *El Holocausto español. Odio y exterminio en la guerra civil y después* (A spanyol Holucaust. Gyűlölet és népirtás a polgárháborúban és azután). Random House Mondadori, Barcelona, 2011. 2. kiadás, p. 857.

Anderle Ádám

5, Ridruejo e Franco ellenes korszakában kötött barátságot a Madridban élő magyar fotóművésszel, Müller Miklóssal, akiről 1976-ban, Franco halála után megjelent naplójában (*De la Falange, a la Oposición*) többször is ír. Lásd Anderle Ádám–José Girón–Müller Miklós: *Müller Miklós. A megszelídített fény*. Szeged, 1994, pp. 102–103.